

Az anyakönyvek forrásértékéről

A Magyar Nemzet 1988. március 21-i számában figyelemre méltó megjegyzések olvashatók Fényes Sándor tollából *Hiányzó anyakönyvek* címen. A szerző Hanthy Kinga A családja árnyékában címmel Kállay István egyetemi tanárral készített interjúját egészíti ki. Számomra is meglepetés volt a „mormon módszer”, amelyet Hanthy Kinga írása második részében ismertet: „A világ legnagyobb geneológusai a mormonok. 1959 és 1966 között — világszerte gyűjtőmunkájuk egyik állomásaként — lefényképeztek Magyarországon minden fellelhető egyházi anyakönyvet 1895-ig.” Ezután a tekercset az Országos Levéltárban hagyták. A bökkenő azonban, hogy 1975-ben zárolták a tekercs 1867—1895 időszakra eső részét, s az ugyanazon tekercsen levő egész fotokópia zár alá esett, azaz engedély nélkül nem tekinthetett bele senki az anyakönyvi másolatokba.

Nem kételkedem abban, hogy ez így van, de nem értem, miért?

Jómagam gyerekkorom óta kapcsolatban állok az anyakönyvek világával. 1944-ben, amikor az árja származást igazolni kellett, (még alsós gimnazistaként) ezerszámra másoltam ki a keresztleveleket az anyakönyvekből. Az utóbbi években — főképp a névtudomány hatására — figyelmem ismét az anyakönyvek felé fordult. Rájöttem: az anyakönyvek egész sor tudományág kimeríthetetlen forrásai. A nyelvészet mellett (ezen belül elsősorban a névtan az érintett terület) a település- és nemzetiségtörténet, a geneológia, a statisztika, az egészségügy-történet és a néprajz is (ragadványnevek) meríthet belőlük fontos adatokat.

Az anyakönyvek feldolgozásának komplex módszertana azonban máig sem készült el. A Regnumban az 1930-as években A plébánia-történetírás módszertana címmel megjelent tanulmány tartalmaz ugyan hasznos útmutatásokat, s a Magyar Személynévi Adattárak című (sárga) sorozat füzetei is ismertetnek megszívlelendő irányelveket, de — ismétlem — az egységes, komplex módszertan máig sem született meg.

Nincs országos felmérés arról, hogy egy-egy helységben mikortól fogva vezeték rendszeresen a kereszteltek, egybekeltek, elhunytak és béráltak (confirmáltak) anyakönyvét. Fontos lenne tudni azt is, hogy mikortól fogva és hogyan változtak a rovatok (főképp az egybekelteknél a származási helyet és lakóhelyet, az elhunytaknál a halál okát megjelölők).

Az anyakönyvekkel való foglalkozásnak egyik — alighanem legfőbb — akadálya, hogy Magyarországon egyre kevesebben tudnak latinul. Nem a tökéletes latin tudásra gondolok, hiszen a latin nyelvnek rengeteg rétege van — klasszikus, bibliai-patrisztikai, középkori teológiai, jogi, diplomatikai, liturgiai, orvosi stb. —, hanem olyan elemi nyelvi ismeretekre, amelyek az anyakönyvek, a *historia domusok*, a kánoni látogatási jegyzőkönyvek és egyéb, hasonló jellegű források megértését és feldolgozását lehetővé tennék. Azt is meg kell mondanom, hogy az ilyen elemi ismeretek elsajátítására nincs megfelelő segédeszköz. Azaz: nincs jól megszerkesztett, könnyen kezelhető egyházi latin-magyar szótár. (A Bartal nem ilyen, a régebbieken — pl. Pápai Páriz, Finály — sok használható adat van, de nem teljes az anyaguk, és egyébként is nehezen hozzáférhetők. Német és francia munkákat azonban ismerek.)

Amikor az „egyházi latin” kifejezést használom, nem olyan szótárra gondolok, amely a teljes egyházi latin írásbeliséget elérhetővé tenné (ilyen sem ártana), hanem csupán olyanra, amely a pontos-gondos helyismereti kutatást megkönnyítené, egyáltalán lehetővé tenné. Természetesen jócskán akadnak olyan latin szavak, szakkifejezések is — főképp a liturgiában —, amelyeknek nincs pontos, szépen hangzó magyar megfelelője. Ezeknek ez értelmezését, körülírását is tartalmaznia kellene ennek a szótárnak.

Az anyakönyvek rovatai tartalmának (társadalmi és családi állapot, származási hely, a halál oka stb.) és esetleges egyéb bejegyzéseinek (az *Observationes* rovatban) az értelmezését lehetővé tevő szókincs mellett tartalmaznia kellene a *historia domus* megértéséhez szükséges szavakat (adatokat) is.

A „háztörténetet, falutörténetet”, „elvíleg” minden helységben folyamatosan, szinte naplószerűen kellett vezetni. Azért mondom, hogy „elvíleg”, mert sok helyen még sincs meg: gyakran a plébánosok lustasága miatt vagy egyéb körülmények miatt veszett el. Érdemes lenne országosan is felmérni, hol őrzik *historia domus*ot, mettől meddig vezették folyamatosan, milyen nyelven stb.

A *historia domus* a helytörténeti kutatás nélkülözhetetlen segédeszköze. Gyakran nemcsak a templomra, plébániára, iskolára, a nép jellemére, szokásaira stb. vonatkozó adatokat foglalja magában, hanem a helység politikai és gazdasági történetét is leírja. (Ismerek olyan *historia domus*ot, amely 1848/49-ről közöl más forrásból ismeretlen adatokat, és olyant is, amely a felszabadulás helyi eseményeit írja le tárgyilagosan, szépítmény nélkül.)

Központilag tervezett és szervezeten gyűjtött adattárak a kánoni látogatások (*visitato canonica*) jegyzőkönyvei. Ezek többségét az egyházmegyei levéltárakban őrzik, de akad közülük jó néhány

helység plébániai irattárában is. Érdemes lenne azt is országosan (vagy egyházmegyénként) felmérni, mely helységekről vannak ilyenek, mely évekből stb. A kérdőpontokat — és esetleges változásait — magyarul is közzé kellene tenni, hogy a kutatóknak csak a válaszok szótározásával kelljen törődniük.

Jellegüket tekintve a kánoni látogatási jegyzőkönyvek és az anyakönyvek között állnak a lélekösszeírások (*Conscriptio animarum*). Mária Terézia 1745-ben rendelte el ezeknek az elvégzését (összegyűjtését), de — tudtommal — csak a veszprémi egyházmegye területén teljesítették egészében a feladatot, a keménykezü Padányi Bíró Márton püspök utasítására. A lélekösszeírások kérdőpontjai a kánoni látogatások kérdéseire hasonlítanak, de tartalmazták a helységek teljes személynévanyagát is — méghozzá *más csoportosításban, mint az anyakönyvek*: nem időrendben, hanem házsám szerint, családönként részletezve: családfő, feleség, gyermekek, kor, nem, serdült, serdületlen stb. (Azaz valamiféle népszámlálásnak nevezhető ez a gyűjtemény.)

Azt hiszem, hogy az eddigiekben kissé maximalista voltam, talán túlságosan sok és tág területet jelöltem meg, amelyeken — bár történetek már jeles kezdeményezések — még bősegesen van feladat. Nézzük mégis az esetleges konkrét tennivalókat:

Központilag: 1. El lehetne készíteni az anyakönyvek feldolgozása komplex módszertanát. 2. Kezdeményezni lehetne az Országos Levéltárnál vagyis az egyházmegyénél, egyházkerületknél az anyakönyvek, kánoni látogatási jegyzőkönyvek és a lélekösszeírások részletes kataszterének az összeállítását. 3. Nem túlságosan hosszadalmas munkával meg lehetne szerkeszteni a helyismereti kutatásban egyre nélkülözhetetlenebb latin-magyar (értelmező) szótárt.

Helységenként (esetleg vonáskörzetenként, espeszi kerületenként) össze kellene állítani a *historia domusok*, az esetlegesen meglévő kánoni látogatási jegyzőkönyvek és más kéziratok listáját. (Ezt a helyi honismereti kutatók is megtehetnék.)

Mindeddig szinte kizárólagosan kéziratok anyagokról szóltam. Nem kell különösen hangsúlyozni, hogy ezeknek a számbavétele (és majdani feldolgozása) a legsürgősebb feladat, természetesen kellő elméleti megalapozással. A nyomtatásban is megjelent művek közül két, eddig elég mostohán kezelt, mégis fontos „műfajt” említenék.

Az egyik: az iskolai évkönyvek (értesítők) országos bibliográfiájának az elkészítése, majd tartalmuk folyamatos feltárása. Ismeretes, hogy kb. a múlt század közepétől mintegy 1948/49-ig szinte valamennyi középiskola adott ki évkönyvet „közös értesítőt”. A vidéken (akkor még!) alkotó tanároknak ez volt a legfőbb publikációs lehetősége. (Gondoljunk Arany János híres nagykorúsi tanulmányára a magyar nemzeti versidomról.)

Ezeknek az évkönyveknek nemcsak a személyi anyaga fontos (pl. nekrológokban a tanárok életrajza stb.), hanem nagyon sok esetben jeles helyismereti tanulmány, a város politikai és kulturális életére (pl. az egyesületekre) vonatkozó adat is napvilágot látott bennük. Ezeknek a feltárását, akárcsak a *helyi kalendáriumok*ét is helyi kutatók végezhetnék el, persze pontosan meghatározott mélységig.

A másik: sokban hasonlítanak az évkönyvekhez az egyházmegyei schematismusok. Ezek kb. a XVIII. század közepétől jelentek meg szinte évenként minden egyházmegyében és szerzetesközösségben. Egyre bővülő tartalmuk: tanulmány az egyházmegye történetéről, a főpásztor életrajza, a működő (és elhunyt) papok személyi adatai, közlések az egyes helységek templomáról, plébániájáról, iskolájáról, temetőjéről, a helység lélekszáma, vallási és nemzetiségi megoszlása, működő egyesületek stb. A schematismusok országos bibliográfiája és történeti szempontú feltárása sem készült el eddig. (Persze ehhez is a latin nyelv elemi ismerete kívánatik, hiszen az egyházi évkönyvek ezen a nyelven készültek.)

Székeley László, jelenleg újteleki plébános, elkészítette a kalocsai egyházmegye schematismusainak a történeti feldolgozását. Készült néhány szakdolgozat (könyvtárosoktól), amelyek összefoglalóan ismertetik a megye szinte valamennyi középiskolájának az évkönyvét (értesítőjét) — sajnos, nem egységes szempontok szerint. Végül most folyik egy kísérlet: a csávolyi anyakönyvek első kötetének az elemző ismertetése. Óriási munka, de legalább a módszerek csiszolódnak.

Bognár András

A földrajzi nevek gyűjtésének környezeti jelentőségéről

Ha másból nem, az újsághírekből mindenki tudja, hogy a települések helyi, természeti adottságait nem ismerő, hibás tervezésből eredően milyen károkat származnak. Még Dunapentele építésénél figyelhetünk fel arra, hogy süllyednek a házak, s most a szegedi klinikára is hasonló sors vár. De számos más településen van példa arra, hogy a *helyi adottságokat figyelmen kívül hagyva*, a természeti környezettel ellenkező fejlesztéseket, átrendezéseket kezdeményeznek.

Ezért gondoltam arra, hogy fontos lenne minden település természeti sajátosságait ugyanúgy regisztrálni, ahogy a Honismeret a kulturális sajátosságokat feltárja.

Fontos lenne, hogy a falu földrajzi helyneveit ne csak kulturális jelentőségük miatt gyűjtsék össze, hanem kérdezzék meg és jegyezzék fel a név mögött rejlő okokat is. Az idős falusiak pontosan el tudják majd mondani, hogy a Lapos nevű dűlőben miért nem építkezett senki, vagy miért vetettek oda csak bizonyos terményeket. Ki fog derülni, hogy klimatikus tényezők miatt miért nem telepítettek gyümölcsöst fagyjárta területre, vagy hol van olyan föld alatti vízkészlet, amely felett ma műszeres mérésekkel bizonyítható lenne a terület egészségtelen volta.

Az erőltetett „településfejlesztés” számtalan tekintetben hibázott és vezette tévútra a környezetformálást, mert nem tudja azt, amit a környezetről az öregek még tudnak. Nagyon fontosnak érzem, hogy ezeket az információkat összegyűjtsék, és minden településen regiszter készüljön azokról a környezeti sajátosságokról, amelyek a falu fejlődését, az ott élő emberek életét befolyásolták a múltban — be is határolták bizonyos mértékig —, és ezekhez a tényezőkhoz a jövőben is szükséges alkalmazkodni, ha nem kívánjuk egészségtelenné tenni az emberek környezetét.

A kérdésem tehát az: vállalkoz-e a honismereti körök, hogy a kulturális értékek mellett a természeti környezetet is számba vegyék?

Addig kell ezzel végezni, míg a falu határát — talaját, széljárását, vizeit ismerő öregek ebben segíteni tudnak. *Csak néhány év áll e célra rendelkezésre.*

Kenéz Győzőné

Név(vissza)adási javaslat

Még emlékszem amikor szülőfalum, s útra bocsátó iskolám, a földéaki fiúiskola torony alatti timpanonján ez állt: *Eötvös József Róm. Kath. Elemi Népiskola*. Hogy ez a felirat mikor tűnt el — a timpanonnal együtt —, nem tudom.

Névadást, azaz névvisszaállítást javasolok! Ez a gondolat Eötvös Józsefnek: A falu jegyzője című regénye alapján készült nagy sikerű tv-film vetítése idején fogant meg agyamban és erősödött föl bennem. De már ennek előtte, s azóta is gyűjtöttem az anyagot javaslatom indoklására.

Igy írtam az 1984-ben a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nyelvtudományi Társaság által kiadott *Földeák és környéke tájszótára* című könyvemben Eötvös József és Földeák kapcsolatáról. „Eötvös József említi, hogy Földeák község a XVI. században – sorrendben – a Telegdyek, Toldy, Szalai, Sárkány, majd Szabó nevű földesurak birtoka volt ... A földéaki jobbágyok készséggel sorakoztak Hunyadi zászlaja alá, miközben a falu elnéptelenedett. (...) Egyik legjelesebb látogatója volt Földeáknak Eötvös József, Magyarország első közoktatásügyi minisztere. 1869. január 4-én látogatott községünkbe, hosszabb időt töltött az iskolában, s talán dedapáink tudnának arról beszélni, hogyan nyerte meg a miniszter tetszését helyes feleletük, s milyen szép dicséretet kapott Kiss János és Kiss Antal tanító (ez utóbbi édesapámat is tanította még). A történethez tartozik, hogy Eötvös József miniszter mintaiskolának nevezte Földeák egyetlen iskoláját. Halálból utcát neveztek el Eötvös Józsefről — mely kibirta az 1950-es évek személyi kuluszat, s még ma is hirdeti a nagy művelődéspolitikus emlékét.

Könyvem bírálatában dr. Péter László irodalomtörténész a következőkkel egészíti ki a témát: „Rác Sándor (...) csak 1869. január 4-i látogatásá ismeri, s nem közli azt sem, hogyan került Földeákra a nagy író és kultuszminiszter. Ilona lányát 1868-ban Náway Lajos (1842—1905) vette feleségül. Eötvös Józsefnek Földeákról előkerült és nemrég közzétett naplójegyzetei szerint Földeákon tartózkodott második unokájának, Náway Lajosnak (1870—1919) születésekor, 1870 szeptemberében is. Valószínű, hogy Rác Sándor említette előző látogatása pedig első unokájának, Náway Tamásnak (1869—1925) születésével függött össze.” (Magyar Nyelvőr, 1985. 3. 369. old.)

A fent írtak magyarázatához hozzátoldom az idézett Történelmi Szemléből idevágókat: „... Eötvös József e kézirata 1948. szeptember 20-án került a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának kezei alá. A kollégium egyik tanítványa adta azt a könyvtárosnak szerény térítés ellenében. A főkönyvtárosnak írt levelében az adományozó¹ elmondta, hogy a kéziratot a második világháború felszabadító harcainak során egy elhagyott és feldúlt kastély területén a megsemmisítéstől mentette meg. A vele való beszélgetés során kiderült, hogy a feldúlt kastély nagy valószínűség szerint a Földeák (Csongrád megye) községben levő Náway-kastélynal azonos. ismeretes, hogy Eötvös József Ilona nevű lányát Náway (itt tévesen) József vette feleségül. E naplóban többször is esik szó Földeákról és Eötvös ott lakó leányáról.”² Náway Lajosné Eötvös Ilona sírja a földéaki temetőben található.

Nagy művelődéspolitikusunk nevét viseli Baján az Eötvös József Tanítóképző Főiskola. Budapesten egy gimnázium, s az ELTE Eötvös József Kollégiuma. Ugy érzem, hogy méltóképpen nem ünnepelethetné Földeák Eötvös József születésének 175. évfordulóját, mint ha ezt írná homlokára és iskolai címerére: *Eötvös József Általános Iskola, Földeák*.

Rác Sándor

¹ Az adományozó: Fejér Ferenc (1948-ban nyírtassi teológus, később Harsányban) ref. lelkész. Elhunyt 1957-ben.

² Eötvös József: Naplójegyzetek. Történelmi Szemle. 1978. 371. old.